

УДК 811.161. 2' 367

ПРИСЛІВНИКИ ЯК АДВЕРБІАЛЬНІ І АТРИБУТИВНІ СИНТАКСЕМИ

Гандзюк О.М.

Прислівник – це самостійна, але абсолютно периферійна частина мови, що ґрунтується на чотирьох повнозначних частинах мови – прикметникові, дієслові, числівникові та іменникові, яка виражає ознаку іншої ознаки, вживається в структурі речення в позиції детермінанта і придієслівній позиції другорядного члена речення [5, с.299]. Семантичні і синтаксичні параметри прислівника знайшли досить широке висвітлення у граматиках, в яких вивчається традиційне і функціональне вживання мовних знаків [8; 9]. Розглядом прислівника як вторинної предикатної одиниці займаються І.Р. Вихованець [2; 3], К.Г. Городенська [5], К.Ф. Шульжук [11]. Але аналіз цієї словоформи як адвербіальної і атрибутивної синтаксеми в комплексному плані ще залишається недостатньо висвітленим. Тому обрана тема дослідження є досить *актуальною*.

Мета роботи полягає в здійсненні комплексного аналізу прислівника як вторинної предикатної синтаксеми, компонента структури простого ускладненого речення.

Завданнями роботи є:

- проаналізувати різновиди вживання прислівника як адвербіальної синтаксеми;
- дослідити функціонування прислівника як атрибутивної синтаксеми;
- визначити найчастотніші випадки використання прислівника як вторинної синтаксичної одиниці.

За семантико-синтаксичними ознаками прислівники поділяються на два великих розряди: означальні і обставинні. Саме останні й мають здатність виступати у простому ускладненому реченні як адвербіальні синтаксеми. Вони становлять його специфіку як частини мови дериваційного типу, бо передають семантику відношень, не властиву іншим частинам мови [1, с.187].

Прислівники як адвербіальні синтаксеми функціонують у таких різновидах: часу, причини, мети, допусту.

Як темпоральні синтаксеми прислівники виражають найрізноманітніші часові відтінки. Вони вказують на часовий момент відносно часових циклів (*ввечері, вночі, взимку, напровесні*), напр.: *Вдосвіта* поїзд прибув на якусь маленьку станційку (П. Загребельний); *Надвечір* приїхали в Охтирку (Г. Тютюнник); *Вранці* над Моравою з'явилася ворожа „рама” (О. Гончар). Прислівники можуть виражати постійність часових періодів (*споконвіку*), напр.: *Споконвіку* люди закохуються, одружуються, народжують – продовжують свій рід (А. Дімаров). Вони охоплюють часовий момент по горизонталі (*позаторік, позавчора*), напр.: – Я *вчора* напував воли (Григорій Тютюнник); Клятий гевал *позаторік* святкував соту весну свого життя (Ю. Смолич); – час після часу; моментальність події, явища (*миттю, вмить*), напр.: – Я *вмить* пришло до пані скорохода з відповіддю (Л. Українка); часові межі події, явища (*на початку, наприкінці*), *Накінець* скромно поцікавився, звідки подорожує і куди держить путь поважна іноземка (Ю. Смолич); постійний час (*вічно, в усі часи*), напр.: Стара мати *відавна* вже хворіла (Ю. Смолич); А, може, *назовсім?* (Ю. Смолич) та ін. [10, с.124].

Сюди ж віднесемо й початковий відлік часу, напр.:...де *спервовіку* живуть люди (П. Загребельний); *Попервах* Андрій злякався (П. Загребельний); стосунок часу до вікового вияву: Сер Ів Монтеві *змалечку* мав велику пошану до всіх точних зв'язків (Ю. Смолич); продовження часової межі: *Згодом*, у 1444 році, володар Захулм'я Стефан Косач виклопотав для себе в німецького імператора Фрідріха титул герцога, звідси і вся його округа стала називатись Герцеговіна (А. Костенко); її невизначеність: *Бозна-коли* він (Григорій) тоді їв і спав (Г. Тютюнник); інтенсивність перебігу: *Скоро* Герцеговіну було завойовано турками, але назва так і залишилась (А. Костенко).

Обставинні прислівники причини виступають морфологічним варіантом причинових синтаксем. Причинові синтаксеми, виражені прислівниками, утворюють слова *спросоння*, *спересердя*, *зопалу*, *сп'яну*, *зосліну*, *тому*, *чому (чом)*, *чомусь*, *спохвату*, *згарячу (згаряча)* і под. – Може, ти *здуру* аж у Полтаву повезеш? – визвірився на нього Тимко (Григорій Тютюнник); – Як був я на Донщині, так *спересердя* одному козакові двері вилами пробив (Г. Тютюнник);

– Що-о? – кричить Прокіп і *зозла* швиргає макогін у кочерги, що вони торохтять там, як кості мерців (Григорій Тютюнник); Отож, *знічев'я*, доводилося таки йти до бібліотеки і діаграмної (Ю. Смолич); – *Тому* дозвольте мені кількома словами розповісти вам про це (Ю. Смолич). – *Тим-то* відважуйтесь і найкраще відразу, добре, на повні легені, потягніть у себе задушливі пари (Ю. Смолич).

Прислівники виступають морфологічним варіантом цільових синтаксем. Сюди відносяться слова *навмисне (навмисно, зумисне)*, *напоказ*, *на зло*, *на підслухи*, *навіщо*, *нащо*, *на продаж* і под., вживання яких взагалі обмежене [7, с.148], напр.: *Нащо* йому те все? (У. Самчук); *Пішов навмисне в хаці* (В. Шевчук). Відсутність мети передається за допомогою прислівника *навіщось*.

На нашу думку, роль допустової синтаксеми відіграють прислівники типу *нехотя*, *мимохіть*, *мимоволі*, змістове навантаження яких має виразний відтінок небажання і які легко трансформувати у складнопідрядні речення з підрядними допустовими частинами [6, с.8].

Заміщення морфологічними категоріями атрибутивної позиції лежить в основі ад'єктивного типу синтаксичної деривації [4, с.182]. Некатегоріальне вираження атрибутивних відношень на рівні частин мови поряд з іменниками і дієсловами представляє і прислівник. Як атрибутивна синтаксема він функціонує, займаючи місце в постпозиції стосовно означуваного іменника. Можливість атрибутивного вживання у реченні прислівники одержують завдяки семантичній компресії.

Семантична компресія спричиняється до змін у формально-граматичній структурі речення, зокрема до перерозподілу його компонентів між позиціями. Річ у тому, що після згортання присудка в його позицію перетягуються морфологічні категорії з детермінантної позиції речення або з позиції приприсудкового залежного члена, що породжує нехарактерні для власне сполучень поєднання слів. Оскільки в цих позиціях поряд з іменниковими виступають прислівникові словоформи, то останній потрапляє у невластиві синтаксичні позиції: Тістечка, приготовлені нашвидкуруч – тістечка нашвидкуруч; Будинок знаходиться навпроти – будинок навпроти; Дорога веде вдаль – дорога вдаль [4, с. 183].

Прислівник як атрибутивна синтаксема характеризує дуже вузьким значеннєвим діапазоном. За К.Г. Городенською [4, с.196], ця словоформа має такі значення: 1) назва одягу, на спосіб носіння якого вказує прислівник: 2) назви головних уборів, спосіб носіння яких визначає прислівник: ... *будьонівка набакир*, а з-під довгої шинелі чобітки зі шпорами визирають, сам худий, лице суворе, без посмішки, видно, нелегко дається

йому військова служба (Г. Тютюнник); 3) назви страв, що вказують на спосіб їх приготування за національними чи місцевими традиціями: борщ по-українськи; 4) назви страв, спосіб вживання яких визначає прислівник: чай вприкуску; 5) назви конкретних предметів, спосіб реалізації яких визначає прислівник: білети нарозхват; 6) назви просторових, а також інших понять, що можуть характеризуватися щодо напрямку: *Сусід вгори* пожбуриє щось на балкон (В. Шевчук); 7) назви конкретних предметів, спосіб користування якими визначають прислівники; речі напрокат; 8) географічні назви, прислівники при яких визначають час прояву: Ідеться про більше – про майбутнє, про *Київ* нашого *завтра*, про наші міста через десять і дванадцять років (П. Загребельний).

Сюди ж, на нашу думку, можна віднести спосіб носіння зброї: Сидить на коні (Оксен) як вилитий, *шаблюка наголо* (Г. Тютюнник; спосіб пересування – Лише десь між 1500 і 1000 рр. до н.е. людина опанувала просту, на перший погляд, техніку *їзди верхи* (О. Субтельний); місце розташування: Міномет перенесли в *кімнату навпроти* (О. Гончар); Отой хутір побіч (У. Самчук); часові поняття: Якщо в Софійки удома в пошані було *слово „рано”* – рано вставати, рано вечеряти, рано лягати спати, щоб завтра знову схопитися, ледь почне сіріти, тут, у дядька панувало *слово „нізно”* (А. Дімаров); перебування у певному стані: Він (Коломієць) дуже радо подав би підтопаному королівському ескулапові свої найрішучіші спростування, але прикрий *стан інкогніто* цього не дозволяв (Ю. Смолич).

У структурі простого ускладненого речення прислівник знаходить своє застосування як адвербіальна і атрибутивна синтаксема. Як адвербіальна синтаксема він найчастіше вживається у вигляді темпоральної синтаксеми, виражаючи при цьому різноманітні відтінки часового значення. Завдяки семантичній компресії прислівники отримують можливість і атрибутивного вживання у реченні.

Список літератури

1. Вихованець І.Р. Транспозиція українських відмінкових форм // Opera Slavica VIII. – 1988. – №4. – С. 21-26.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук.думка, 1983. – 220 с.
5. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови /За ред. І.Р.Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
6. Гандзюк О.М. Допустові синтаксеми //Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Зб. наук. праць факультету лінгвістики Гуманітарного ін-ту Національного авіаційного ун-ту. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – Вип. 11. – 378 с.
7. Гуїванок Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Морфологія /За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис /За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
10. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів: Місіонер, 2000. – 300 с.
11. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – 406 с.

Поступила до редакції 19.01.2006 р.